

Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa

İbrahim Alper ARISOY¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Balkan Yarımadasının Avrupa jeopolitiği ve jeoekonomisi içindeki yerini “bütünleşme” ve “balkanlaşma” (balkanizasyon) kavramları doğrultusunda ele alarak, söz konusu bölge ile olumsuz imajlar eşliğinde özdeşleşmiş bulunan ikinci kavramın paradoksal doğasını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışmanın hipotezi şöyle ifade edilebilir: bu bölgede yer alan ülkeler ve idari/siyasi birimler arasında bir yandan tarihsel/jeopolitik husumet unsurları balkanlaşmanın temel faktörleri olarak göze çarpmaktayken, ekonomik coğrafyadan kaynaklanan zorunluluklar tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Balkan ülkelerini işbirliğine hatta bütünleşmeye yöneltmektedir. Söz konusu zorunluluklar potansiyel düzeyde de kalmamakta, Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEEC) ve ağırlık merkezi Orta Avrupa’dan Batı Balkanlara kayan Orta Avrupa Serbest Ticaret Alanı (CEFTA) gibi somut girişim ve deneyimlerde açıkça gözlenmektedir. Dolayısıyla, bu bölge için genellikle idealist yaklaşımlar çerçevesinde dile getirilen işbirliği ve bütünleşme aslında realist bir bakış açısına da temel teşkil etmelidir.

Anahtar kelimeler: *Balkanlar, balkanlaşma, ekonomik coğrafya, jeopolitik, ekonomik ve siyasal bütünleşme.*

¹ Dr, Dokuz Eylül Üniversitesi, İşletme Fakültesi, alper.arisoy@deu.edu.tr

Balkan Paradox: Fragmentation and Integration in Southeast Europe

Abstract

The purpose of this paper is to assess the place of Balkan Peninsula in European geopolitics, with particular reference to the concepts of “integration” and “balkanization” as well as to shed light on the paradoxical nature of the latter, which has been identified with this region along with extremely negative images. In line with this purpose, the hypothesis of the study can be formulated as follows: while historical and geopolitical factors of animosity among the countries/administrative units in this region remain as the main causes of balkanization, imperatives of economic geography push these countries towards cooperation and even integration, as has been the case throughout history. These necessities do not remain only at potential dimension; they are evidently reflected by the experiences such as South East European Cooperation Process (SEEC) and Central European Free Trade Area (CEFTA), centre of gravity of which has been transferred from Central and Eastern Europe towards Balkans. Thus, mostly referred to within the framework of idealist approaches, cooperation and integration in this region should also form the basis for realist policy choices.

Keywords: *Balkans, balkanization, economic geography, geopolitics, economic and political integration.*

1. Giriş

Kendisi de Avrasya kütesinin bir yarımadası olan Avrupa'nın, Doğu Akdeniz'e uzanan kısmını teşkil eden Balkan yarımadası, yer yer Doğu ve Orta Avrupa ile de örtüşen oldukça geniş bir sahaya karşılık gelir. Bu sahanın Ege sahilleri üzerinden Doğu Akdeniz'e uzanan güney kesimleri Avrupa tarihinin de başladığı yerler olarak kabul edilir. Ne var ki, yaşlı kıtanın doğum yeri olarak kabul edilen Balkan yarımadası aynı zamanda kıtanın en sorunlu bölgelerini de içermekte olup Avrupa'nın kendisi gibi, "balkanlaşma" (veya balkanizasyon) kavramının da doğum yeridir. 20. Yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren giderek yerleşen ve kabul gören bu kavram, 19. Yüzyılın son çeyreğinde başlayıp günümüze kadar aralıklı olarak devam eden ve etkisini halen hissettiren jeopolitik ve jeoekonomik bir parçalanma sürecini ifade eder. Ortadoğu başta olmak üzere dünyanın başka yerlerinde de karşılaşılan bu süreç, Balkanlar'da o kadar şiddetli yaşanmıştır ki söz konusu kavram bu coğrafya ile özdeşleşmiştir. Dolayısıyla her şeyden önce bir "süreci" ifade eden "balkanlaşma" kavramı, bu bölge için olağan bir "durum", bölgenin fiziki ve beşeri coğrafyası ile tarihsel arkaplanının "doğal" bir sonucu olarak algılanmış gelmiştir.

Hâlbuki bu bölge, siyasi ve ekonomik coğrafyasından kaynaklanan tüm sorunlara rağmen ciddiye alınması gereken bir bütünleşme potansiyeline – hatta geleneğine – de sahiptir. Çalışmanın amacı, "Balkan paradoksu" olarak adlandırabileceğimiz bu duruma dikkati çekmektir. Bu amaç doğrultusunda bölgenin Avrupa jeopolitiği ve jeoekonomisi içindeki yeri "bütünleşme" ve "balkanlaşma" kavramları üzerinden ele alınarak bölgenin balkanlaşma kadar bütünleşme potansiyelini de taşıdığı "yapısal" nitelikli coğrafi ve tarihsel faktörlerle ortaya konmaya çalışılacaktır. Bunun için aşağıda öncelikle konuya ilişkin temel kavramlar ele alınarak çalışmanın kavramsal çerçevesi belirlenecektir. Daha sonra balkanlaşma ve bütünleşme süreçlerinde etkili olan fiziki ve beşeri coğrafya, söz konusu süreçlerin *yapısal* arkaplanı olarak değerlendirmeye alınacaktır. Bir sonraki aşamada, tarihsel arkaplan Ege uygarlıklarının ilk dönemlerinden itibaren belli başlı dönüm noktaları üzerinden (diakronik yaklaşımla) incelenecektir. Bu aşamada bölgenin ekonomik coğrafya bakımından tarih boyunca nasıl bir "doğal bütünleşme alanı" haline geldiği, günümüze uzanan geniş bir zaman dilimini kapsayacak şekilde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşımın amacı, tarihin hemen her döneminde etkili olan ve ağırlıklı olarak jeopolitik/jeoekonomik altyapıdan kaynaklanan, dolayısıyla bu bölge için *yapısal* nitelik taşıyan hususları vurgulamaktır. Daha sonra

“balkanlaşma” kavramı, bu kez bölgedeki tarihsel gelişimi bakımından kısaca değerlendirilecektir. Çalışmanın son kısmında ise, zamanla bu bölge ile özdeşleşen ve jeopolitik bir gerçeklik halini alan bu kavramın bilhassa ekonomik coğrafya bakımından bir paradoksa işaret ettiği, bölgenin balkanlaşma kadar bütünleşme potansiyeline ve geleneğine de sahip olduğu yine tarihsel örnekler ve belli başlı dönüm noktaları üzerinden ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Yukarıda ifade edildiği gibi, Avrupa’nın Doğu Akdeniz’e uzanan kısmı, kıtanın jeopolitik bir bütünlük olarak doğduğu yerdir. Bununla birlikte, Ege denizinin batı kıyıları için kullanılan ve kelime kökeni güneşin batısıyla ilişkilendirilen² “Avrupa” (Europa, Europi), coğrafi bir isim olarak ortaya çıktığı devirlerde Akdeniz dünyasının kalanından ayrı, izole bir kıta gibi düşünülüyordu. Tarihin hemen her döneminde yoğun denizcilik ve ticaret faaliyetlerine sahne olan Ege havzasında, bugün “Balkanlar” veya “Güneydoğu Avrupa” olarak adlandırdığımız bölgenin bilinen bu ilk ismi,³ denizin iki yakası arasında temelde coğrafi yön ayrımına yönelik gündelik ve pratik bir ihtiyaçtan doğmuştu.⁴ Dolayısıyla bu isim, ortaya çıktığı ilk dönemlerde Ege’nin doğusundaki verimli toprakları ifade etmek üzere kullanılan “Assuwa/Asia”⁵ ile birlikte jeoekonomik bir bütünlüğün parçasını ifade ediyordu. Bu parça-bütün ilişkisi ilerleyen yüzyıllarda Roma, Doğu Roma/Bizans ve Osmanlı dönemlerinde de devam etmiş, “Romania”⁶ ve “Rumeli” olarak adlandırılan bu bölge Anadolu ile birlikte bu imparatorlukların merkez alanını teşkil etmiştir.

“Balkan” sözcüğü ise bilindiği gibi Türk dilinde sık ormanlık ve dağlık alanlar için kullanılmakta olup, bu manasıyla halen cins isim veya “balkanlık” şeklinde sıfat olarak Rumeli Türkçesi’nde kullanılmaya devam etmektedir. 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren diplomatlar, seyyahlar, muhabirler ve politikacılar tarafından Batı dillerinde başlı başına bir kavram haline getirilen bu sözcüğün kullanımı bilhassa 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında yoğunlaşmış, bu savaşın en çetin merhalelerinin yaşandığı

² Norman Davies, *Europe, A History*, Pimlico, London, 1997, p. xix; Michel Foucher, *La République Européenne*, Belin, Paris, 2000, p. 36.

³ Herodotus, *Histories* (trans. George Rawlinson), Wordsworth, London, 1996, p. 320.

⁴ Foucher, p. 36.

⁵ Bilge Umar, *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993, s. 119, 125.

⁶ Salih Özbaran “Kültürel bir Altyapı: Rumî Coğrafya”, *Tarih ve Toplum*, C. 38, S. 228, 2002, s. 26.

“Balkanlar” (Balkan Dağları), zamanla tüm yarımada için kullanılır olmuştur. Sınırları pek de belirgin olmayan bir coğrafi sahaya karşılık gelen “Balkan yarımadası” veya jeopolitik bağlamı ön plana çıkaran “Balkanlar” şeklindeki kullanımlar, bu dönemden itibaren büyük ölçüde olumsuz telmihlerle⁷ günümüze kadar gelmiştir.⁸

Başlangıçta bölgenin dağlık yapısını ve coğrafi parçalılığını ima eden çoğul kullanım, yani “Balkanlar”, süreç içinde ortaya çıkan yeni ve birbirine hasım devletleri ifade etmek üzere yaygınlaşmış, bu coğrafi bölgenin siyasal ve etnik olarak ayrışma ve parçalanma süreci de “balkanlaşma” (balkanizasyon, balkanisation) olarak adlandırılmıştır. Yarımada 19. yüzyılın ilk çeyreği ile 20. yüzyılın ilk çeyreği arasındaki siyasal ve ekonomik ayrışma sürecini ifade eden bu kavram, en temel manasıyla bir coğrafi alanın küçük ve çoğunlukla birbirine düşman siyasal birimlere bölünmesi şeklinde tanımlanır⁹. Günümüzde kökenleri 19. yüzyıla uzanan parçalanma süreci için kullanılsa da, söz konusu kavramın ortaya çıkışı Almancada Birinci Dünya Savaşı’nın hemen öncesine,¹⁰ İngilizcede 1915-20 yılları arasına,¹¹ Fransızcada da Birinci Dünya Savaşı sonrasındaki yıllara rastlar.¹²

Dolayısıyla geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Afrika, Ortadoğu gibi dünyanın diğer bölgelerini de kapsayacak şekilde muhtelif jeopolitik ve tarihsel bağlamlarda kullanılan balkanlaşmanın bir kavram olarak doğuşu 1912-13 Balkan Savaşlarının sonucudur. Bu dönemde Alman diline “Balkanisierung” olarak giren ve “büyük siyasal ve ekonomik birimlerin parçalanması” olarak tanımlanan kavram, tarihsel bağlamı içinde ele alındığında büyük devletlerin rekabeti sonucunda birbirleriyle savaşan Balkan devletlerinin durumunu ve Osmanlı Devletinin ardından bölgede hüküm süren anarşiyi ifade etmekteydi.¹³ Fransız ansiklopedisi Büyük Larousse’un aşağı yukarı aynı dönemde yayınlanan baskısında ise, “aynı idari ve siyasal yapı içinde yer alan coğrafi bir bütünlüğün parçalanma süreci”

⁷ Maria Todorova, *Balkanları Tahayyül Etmek* (çev. Dilek Şendil), İletişim, İstanbul, 2003, s. 116.

⁸ Bu konuya ilişkin ayrıntılar ve tartışmalar için bkz: Misha Glenny, *The Balkans 1804-1999, Nationalism War and the Great Powers*, Granta, London, 2000, pp. xxi-xxii; Mark Mazower, *The Balkans from the End of Byzantium to the Present Day*, Phoenix, London, 2000, p. 4; Todorova, s. 17-18.

⁹ *Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Gramercy Books, New York, 1996.

¹⁰ *Brockhaus Enzyklopädie*, Band 2, F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1967, p. 251.

¹¹ *Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language*.

¹² *Grand Larousse Encyclopédique*, Tome 1, Librairie Larousse, Paris, 1960, p. 862.

¹³ *Brockhaus*, p. 251.

olarak tanımlanan balkanlaşmanın itici gücü Alman bakış açısındaki gibi dış dinamikler değil, ulusçuluktur.¹⁴

Todorova'nın "büyük ve yaşanabilir siyasal birimlerin parçalanması" olarak tanımladığı "balkanlaşma", aynı zamanda "kabileciliğe, ilkelik ve barbarlığa dönüş" gibi imaları da taşımaktadır.¹⁵ Bu durumun sebebi, doksanlı yıllardaki Balkan Savaşlarının ardından ayrışan birimlerin yalnızca birbirine hasım küçük devletleri değil etnik köken, dil, din, milliyet bakımından farklılaşan insan topluluklarını da içerecek şekilde genişlemesidir.¹⁶ Leković, bu süreçte de dış dinamiklerin dolaylı etkisine dikkat çekmekte, doksanlı yıllardaki balkanlaşma dalgasının bölgeye yönelik "iyi niyetli" dış müdahale için gerekçe teşkil ettiğini öne sürmektedir.¹⁷

Yukarıda sayılan sebeplerden dolayı "balkan" sözcüğü, 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren özellikle batı dillerinde bir yığın olumsuz imajın bileşkesi halini almış, çoğunlukla "barut fıçısı, trajedi, dehşet, hayalet, kriz" vb. sözcüklerle birlikte kullanılmıştır.¹⁸ Türkiye Türkçesinde de son zamanlarda artan nostalji içeren kullanımlar istisna olarak görülürse, geçtiğimiz yüzyıl boyunca "kaynayan kazan", "bozgun", "hacâlet", "felaket" gibi sözcüklerle birlikte anılan "Balkan", Todorova'ya göre Batı Kültüründe bir hayalet gibi gezinmeye devam etmektedir.¹⁹ Bu "hayalet" algısının iyice yerleşmesinde doksanlı yıllardaki "Balkanlaşma" süreci ve savaşla birlikte bu alandaki yayınların birden artışı da etkili olmuştur.²⁰ Tarihsel gerçekliğin dışına çıkacak kadar aşırı boyutlara varan bu algı, güçlü bir simge halini alan Balkanlar'a ilişkin analizleri derinden etkilemektedir.²¹ Bu durum sonucunda "Balkanlar", *kaçılması gereken* bir alana veya

¹⁴ *Grand Larousse Encyclopédique*.

¹⁵ Todorova, s. 17.

¹⁶ Dragutin Leković, "Debalkanization of the Balkans", *Review of International Affairs*, No. 1066, 1998, p. 12.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ Bu tespitler ve ilgili tartışmalar için bkz. Susan Woodward, *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 1995; Robert Kaplan, *Balkan Ghosts A Journey through History*, Picador, New York, 2005; Jean-Arnault Dérens, *Balkans: La Crise*, Gallimard, Paris, 2000. Balkan sözcüğünün kullanımına ilişkin olumsuz yaklaşımlara yönelik eleştirel bir değerlendirme için bkz. Vesna Goldsworthy, "Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization", eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 25-38.

¹⁹ Todorova, s. 17.

²⁰ 1993-95 arasında konuya ilişkin olarak İngiliz dilinde yayınlanmış çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Meštrović, pp. 70-80.

²¹ Todorova, s. 25.

kaçınılması gereken bir kavrama dönüşmüş,²² onun yerine “siyaseten doğru” (politically correct)²³ bir alternatif olarak “Güneydoğu Avrupa” tercih edilmeye başlanmıştır.²⁴ Tahmin edileceği gibi Avrupa merkezli bir yaklaşıma dayanan bu tercihte, bölgenin AB’nin genişleme ve nüfuz alanında yer alması etkili olmuştur.²⁵

Dolayısıyla Avrupa’nın doğum yeri olmasına rağmen, çok yakın zamana kadar yalnızca algıda değil politik düzlemde de “Avrupa’nın ötekisi” olarak görülen Balkanlar, özellikle doksanlı yılların ortalarından itibaren parça-bütün ilişkisi kapsamında Avrupa’nın *içinde* yeniden konumlandırılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte yarımada’nın doğasının ayrılmaz bir parçası olarak görülen “balkanlaşma” da, en azından algı ve söylem bakımından geri planda kalmış, AB çerçevesinde bütünleşme perspektifi ön plana çıkmıştır.

Bu durum ilk bakışta başlangıç ve gelişme aşamaları sıkıntılı, fakat sonuç itibarıyla mutlu biten tipik bir dramatik kurgu gibi algılanabilir. Bir başka deyişle Balkanların mâkus talihinin ve parçalı, sorunlu doğasının Avrupa bütünleşmesi perspektifiyle dönüşeceği ve değişeceği beklenmektedir. Batı Avrupa’da bütünleşme sürecine iştirak eden ülkelerin yüzyıllar süren savaşlara son vermiş olmaları ve AB’nin mevcut ekonomik konjonktürü ne olursa olsun bir “barış projesi” olarak başarılı olduğu düşünüldüğünde, bu beklenti sağlam gerekçelere dayandırılabilir.

Bununla birlikte söz konusu beklenti yukarıda değinilen “dramatik yapının” sorgulamaya açık olduğu gerçeğini değiştirmemelidir. Zira bu bölgenin doğası “balkanlaşma”ya ne derece müsaitse ilk bakışta paradoksal görülebilecek bir biçimde – bütünleşmeye de o kadar müsait olup bölgenin tarihi balkanlaşma kadar bütünleşme eğilimlerinin de gayet güçlü olduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki, parçalanmaya – yani balkanlaşmaya – yönelik dış ve iç dinamikler ne derece güçlü olursa olsun, bölgenin jeopolitik ve jeoekonomik yapısı bütünleşmeyi rasyonel bir zorunluluk olarak dayatmaktadır. Aşağıda bu argüman büyük ölçüde “yapısal” olarak adlandırabileceğimiz coğrafi ve tarihsel veriler ışığında ve geniş bir zaman dilimine

²² Adrian Cioroianu, “The Impossible Escape: Romanians and the Balkans”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 209-23.

²³ Goldsworthy, pp. 33-34

²⁴ Dušan Bjelić, “Introduction: Blowing Up the 'Bridge'”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, p. 16; Dennis Hupchick, *The Balkans from Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002, p. 1.

²⁵ Ahmet Davutoğlu, *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011, s. 121; Todorova, s. 68.

yayılan belli başlı dönüm noktaları üzerinden panoramik bir yaklaşımla temellendirilmeye çalışılacaktır. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu yaklaşımı esas almadaki amaç, jeopolitik/jeoekonomik altyapıdan kaynaklandığı için hemen her dönemde etkili olan, dolayısıyla bu bölge için “yapısal” nitelik taşıyan hususlara dikkat çekmektir.

3. Yapısal Faktörler: Fiziki ve Beşeri Coğrafya

Coğrafya ve topoğrafyadan kaynaklanan bir takım yapısal faktörler Balkanlaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bunların başında sık ormanlarla kaplı dağlar, parçalı ve son derece engebeli arazi yapısı gelmektedir. Yine bu duruma bağlı olarak, yarımada'nın büyük bölümünde kıyı ve iç kesimler arasındaki ulaşım ve iletişim zorluğunun da balkanlaşmanın yapısal faktörleri arasında yer aldığı söylenebilir. Bu durum çok erken dönemlerden itibaren yarımada'nın beşeri coğrafyasının şekillenmesinde belirleyici olmuştur. Şöyle ki, yarımada'nın Önasya'ya doğru uzanan parçaları Anadolu tarafına geçişe kısmen ve ancak deniz yoluyla izin vermektedir. Dolayısıyla denizinin iki yakası arasındaki iletişim ve etkileşimin yoğun olarak yaşandığı kıyı kesimlerinde yaşayan topluluklar yarımada'nın erişimi güç iç kesimlerinden çok Anadolu ile etkileşim halinde bulunmuşlar, bu yoğun etkileşim Ege havzasını çok erken dönemlerden itibaren Doğu Akdeniz'den İtalya'nın güneyine uzanan bir ekonomik ve kültürel bütünleşme alanının merkezi haline getirmiştir. Diğer yandan Kıta Avrupası'nda ve Avrasya'daki göç hareketleriyle Balkanlara inen toplulukların bir kısmı bu merkezi havzaya doğru inerken, büyük bir kısmı yarımada'nın platolarında ve izole bölgelerinde kalmışlardır. Bu durum yarımada'da halen devam eden dil ve etnik yapı çeşitliliğinin temelini oluşturmuştur.

Anadolu yarımadası ile yapılacak kısa bir karşılaştırma, bu bölgede fiziki coğrafyanın beşeri ve ekonomik yapı üzerindeki etkisini daha net olarak ortaya koyacaktır. Buna göre, Ege havzasının doğu kıyılarında dağların denize dik uzanmasına bağlı olarak dağların arasındaki doğal koridorlar ve verimli ovalar tarım ve yerleşim alanları halini almış, iç kesimlerle kesintisiz iletişim ve etkileşim Anadolu'yu tarihin bilinen en erken dönemlerinden itibaren sosyo-kültürel bakımdan homojenleştirmiştir. Buna karşın yapısı itibarıyla zaten Anadolu'dan çok daha engebeli bir görünüm arz eden Balkan Yarımadası'nda vadiler Anadolu'daki gibi uzun ve kesintisiz koridorlar şeklinde değildir. Bu parçalı ve engebeli coğrafi yapı, aşağıda görüleceği gibi ancak merkezi imparatorluklar bünyesinde bütünleşmiş, merkezi idare ve koordinasyonun zayıfladığı ve ortadan kalktığı dönemlerde ise Balkanlaşmaya müsait bir zemin teşkil etmiştir.

Dolayısıyla, Kafkasya gibi dünyanın benzer nitelikli diğer bölgelerinde de gözlenen parçalı coğrafi yapı, tarihin erken dönemlerinden itibaren bu bölgede de dil ve etnik yapı çeşitliliğinin temelini teşkil etmiş ve devamını sağlamıştır. Bir diğer ifadeyle fiziki coğrafyanın parçalı yapısı kültürel-beşeri coğrafyayı belirleyerek Balkanlaşmanın yapısal temellerini oluşturmuştur. Bu altyapı da istikrarsızlık dönemlerindeki parçalanma eğilimleri için *müsait bir zemin* teşkil etmiştir. Doğu Roma'nın zayıfladığı dönemlerde bu bölgede ortaya çıkan ortaçağ krallıkları ve derebeylikler, 19. yüzyıldan itibaren giderek artan eşkıyalık, çete ve komitacılık faaliyetleri hep bu yapısal zemin üzerinde gelişmiştir.

Bu noktada, Balkanlaşmanın zeminini teşkil eden coğrafi yapının sürecin bilfiil sebebi olduğu şeklinde bir yanlış anlaşılmaya meydan verilmelidir. Yukarıda belirtildiği gibi, yarımada dışından etki eden dinamiklerin Balkanlaşma sürecindeki rolleri açık olmakla birlikte, iç ve dış dinamiklerin karşılıklı etkileşimi, kurumsal mekanizmalar, örgütler ve devletleşme süreçleri halen tarihsel bağlamı içinde tartışılmakta olup balkanlaşmanın iç ve dış dinamikleri konusu bu çalışmanın kapsamı dışında yer almaktadır.²⁶ Burada balkanlaşma tüm yönleriyle verili bir durum olarak ele alınmakta, bu duruma yol açan yapısal faktörlerden coğrafyanın parçalanma ve bütünleşme eğilimlerindeki yeri temel odak noktasını oluşturmaktadır. Buna göre, istikrarsızlık dönemlerinde bu *müsait zemine* binaen siyasi olarak parçalanmış Balkan coğrafyası, aynı zamanda yine bu zemin üzerinde tarihin erken evrelerinden itibaren ekonomik, siyasi ve kültürel bir bütünleşme alanı haline almıştır. Bir başka deyişle coğrafya ve topoğrafya, bir yandan Balkanlaşmaya müsait zemin teşkil ederken, diğer taraftan yine yapısal bir faktör olarak bütünleşmede belirleyici olmuştur. Aşağıda bu konu tarihsel süreç içindeki belli başlı aşamaları ve bilhassa Osmanlı Rumelisi'ndeki sosyoekonomik dönüşüm üzerinden açıklanmaya çalışılacaktır.

4. Balkanlar'da Siyasi ve Ekonomik Bütünleşmenin Tarihsel Temelleri

Bugün Avrupa jeopolitiğinin “marjinde” yer alan Ege havzası, hemen her devirde Avrupa ve Asya arasındaki etkileşimin en yoğun yaşandığı bölge olmuş, buna bağlı olarak bu bölge, Balkanlarla birlikte

²⁶ 19. Yüzyılda yaşanan balkanlaşma sürecinin kurumsal/örgütsel mekanizmalarıyla iç ve dış dinamiklerin etkileşimine ilişkin olarak bkz. Fikret Adanır, *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996; Mehmet Hacısalihoğlu, *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008; Glenny, *Ibid*; Hupchick, *Ibid*. Doksanlı yılların ilk yarısındaki Balkan Savaşlarının sebeplerine ilişkin tartışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz. Stjepan Meštrović, “Balkanization of the Balkans”, *Society*, Vol. 34/1, pp. 70-80.

Helenistik dönemden 20. yüzyılın başına kadar Akdeniz dünyasının jeoekonomik merkezini teşkil etmiştir. Temelleri bilinen tarihin en erken safhalarına uzanmakla birlikte,²⁷ İskender'in Asya seferinden itibaren her bir imparatorluk deneyimi bu bütünleşmenin coğrafi kapsamını ve derinliğini daha da artırmıştır. Buna göre Roma İmparatorluğu'nun merkezinin İstanbul'a taşınması, İmparatorluğun ikiye ayrılması sonucu Balkanların büyük kısmının Doğu Roma'ya bağlı kalması ve bölgedeki Osmanlı idaresi, aşamalı olarak ilerleyen bütünleşme sürecinin başlıca aşamalarını teşkil etmektedir. Dolayısıyla jeoekonomik bütünlüğü tarihin derinliklerine uzanan bu bölge jeopolitik bakımdan da 4. yüzyıldan 20. başına kadar bütünlük bir merkez alanı olarak kalmıştır.²⁸

Yukarıda değinildiği gibi, tarihin bilinen en erken evrelerinden itibaren zaten kendi içinde ekonomik ve kültürel bir bütünlük arz eden Ege havzasının Balkanlarla birlikte Anadolu ve Doğu Akdeniz'i de içerecek şekilde eski dünyanın merkezi haline gelmesinde İskender'in Asya seferiyle başlayan Helenistik dönem kritik bir aşama olmuştur. Balkanların o dönemde şehirleşmiş ve şehirleşmekte olan kısmını kapsayan bugünkü Yunanistan ve Makedonya ile Arnavutluk ve Bulgaristan'ın bazı kesimleri, bu dönemde siyasal bir bütünün parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. Her ne kadar tasarlanan siyasal bütünlük çok kısa sürmüş ise de, Helenistik dönemin medeniyet projesi kültürel etkileşimi büyük ölçüde hızlandırmıştır.

Balkanların Makedonya'dan başlayarak tüm Doğu Akdenizi kapsayan ortak bir kültür havzasının parçası halini aldığı söz konusu dönemde oluşan kentsel ve kültürel altyapı bir kaç yüzyıl sonra bölgeye gelen Romalıların siyasal bütünlük sağlama çabalarını kolaylaştırmış, bir bakıma sözkonusu altyapı Roma medeniyetine temel teşkil etmiştir. Bu dönemde İstanbul'u Selanik, Manastır (Heracleia Lyncestis), Ohri ve Dıraç (Dyrrhachium) üzerinden Roma'ya bağlayan ve sonradan Osmanlılarca "Sol Kol" olarak adlandırılan ana yolda (Via Egnatia) trafiğin giderek artmıştır. Diğer yandan Tuna ile Balkanların orta ve kuzey kesimlerinin bilhassa askeri gerekçelerle ön plana çıkması, buraların da zamanla iskâna açılmasını sağlamış, Roma medeniyeti tali yollarla iç kesimlere doğru yayılmaya başlamıştır. Anadolu ve Balkanlarda Roma hâkimiyetinin yerleşmesi ve Balkanların

²⁷ Anadolu ve Balkanların bilhassa güney kesimleri arasında Helen kolonizasyonu öncesine uzanan dönemlerdeki kültür ve dil birliğine ilişkin tartışmalar için bkz. Margalit Finkelberg, *Greeks and Pre-Greeks, Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2006.

²⁸ Halil İnalçık, "Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, 2012, s. 2.

kuzey kesimlerinin iskâna açılmasıyla birlikte Ege havzasında ekonomik ve ticari faaliyetlerin yoğunluğu da Atina-Efes hattından Boğazlara doğru kaymıştır. Bu süreç İmparatorluğun merkezinin “Yeni Roma” olarak bu bölgeye taşınması ve Byzantion’un Konstantin tarafından bir başkent olarak yeniden kurulmasıyla ivme kazanmıştır.²⁹ Bu bakımdan İstanbul’un başkent oluşu 1919’a kadar süren, tarihin en uzun ömürlü jeopolitik bütünlüğünün de başlangıcı kabul edilmektedir.³⁰ Dolayısıyla Roma İmparatorluğu’nun siyasal – ve ekonomik – merkezinin Boğaz kıyılarına taşınması, Balkanların ilerleyen yüzyıllardaki dönüşümü bakımından en kritik ve belirleyici dönüm noktasıdır. Bu dönemden itibaren, başkenti Edirne, Filibe ve Sofya (Serdica) üzerinden Meriç ve Morava vadileri boyunca Orta Avrupa’ya bağlayan ve sonradan Osmanlı idarecileri tarafından “Orta Kol” olarak adlandırılan “Via Militaris” (Askeri Yol) adlı ana cadde giderek etkinlik kazanmış,³¹ böylece Balkanların orta ve kuzey kesimlerine karayoluyla ulaşım kolaylaşmaya başlamıştır.

İstanbul-Selanik-Manastır-Ohri-Draç hattında ilerleyen Via Egnatia’da ise trafiğin istikrarsızlık dönemlerinde dahi kesintiye uğramadığı bilinmektedir.³² Doğu Roma’nın Balkanların iç kesimlerindeki kontrolünün zayıflamasıyla birlikte, birbiriyle mücadele halindeki krallıkların, prensliklerin ve derebeyliklerin hüküm sürdüğü, dolayısıyla yarımadanın bir “Balkanlaşma” dönemine girdiği Ortaçağın siyasal istikrarsızlık ortamında dahi, bu hat üzerindeki ticaret, iletişim ve etkileşim devam etmiştir.³³ Dolayısıyla bölge üzerinde siyasi hâkimiyeti zayıflamış veya yer yer ortadan kalkmış olsa da, birer jeoekonomik ve kültürel çekim merkezi olarak İstanbul ve Roma’nın, yine bir ticaret ve kültür merkezi olarak Selanik’in Balkan jeoekonomisindeki yerleri değişmemiştir.

İlerleyen yüzyıllarda bölgede Osmanlı idaresinin yerleşmesi ile siyasal ve ekonomik bütünlük yeniden sağlanmış, yollarda ticaret ve seyahati engelleyen güvenlik ve altyapı sorunlarının önemli ölçüde giderilmesiyle İstanbul’dan Avrupa’ya doğru ilerleyen üç ana kol üzerindeki imar ve iskân

²⁹ Paul Lemerle, *Bizans Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 28-31.

³⁰ İnalçık, age, s. 2.

³¹ Bu ana hattın Roma, Bizans ve Osmanlı tarihindeki gelişimi için bkz. Konstantin İreçek, *Belgrad – İstanbul – Roma Askeri Yolu* (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.

³² Anna Avramea, “MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia’nın Güzergâhı ve İşlevi”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 3-7; Nicolas Oikonomidis, “Ortaçağda Via Egnatia”, age, s. 8-17.

³³ Agy.

faaliyetleri artmıştır.³⁴ 14. Yüzyıldan itibaren Roma döneminde bir dereceye kadar iskân edilmiş bulunan Orta Kol ve Yarımada'nın doğusundan Karadeniz sahilini takip ederek kuzeye yönelen Sağ Kol'da da trafik yoğunlaşmıştır. Ayrıca tali yollar üzerinden yarımada'nın erişimi güç "balkanlıklarına" nüfuz eden iletişim ve etkileşime bağlı olarak, yoğun ticaret ve kentleşme önceleri izole durumdaki bölgelere de yayılmıştır. Dolayısıyla bu bölge bilhassa 15. yüzyıldan itibaren Anadolu ve Doğu Akdenizin diğer kesimleriyle birlikte kişilerin ve malların yanı sıra, yapı malzemelerinden müzik enstrümanlarına kadar akla gelebilecek her türlü ticaret ve kültür unsurunun serbest dolaşımında bulunduğu bir sosyoekonomik bütünleşme alanı halini almıştır.³⁵

Bu süreçte bir yandan yolların güvenliği sağlanmaya çalışılmış, diğer yandan ulaşım altyapısı, köprüler ve belli yerlerde kurulan konaklama merkezleri vasıtasıyla hem doğrudan doğruya merkezi kamu idaresi tarafından, hem de vakıf sistemi çerçevesinde devlet görevlileri veya özel şahıslar tarafından güçlendirilmiştir.³⁶ Böylelikle ana hatlar ve bunlara bağlı tali yollar üzerindeki ticari ve kültürel faaliyetler artmış, bir yandan Edirne, Filibe, Sofya, Selanik, Ohri gibi daha önce var olan yerleşimler altyapı ve nüfus bakımından gelişerek bölgesel merkezlere dönüşmüş,³⁷ diğer yandan daha önce kaydadeğer bir imar faaliyetinin yaşanmadığı Üsküp, Saraybosna gibi yeni merkezler ortaya çıkmıştır. Süreç içinde köyler kasaba, kasabalar da şehir halini almıştır.³⁸ Bu şehirler arasında Saraybosna'nın

³⁴ Aynı zamanda Anadolu ve Rumeli tarafındaki lojistik sisteminin belkemiğini oluşturan bu kolların ayrıntıları için bkz. Genelkurmay Başkanlığı, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İlaş Menzilleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

³⁵ Aşağıda da yer yer değinilecek olan bu konunun ayrıntıları için bkz. Vassilis Dimitriadis, "Via Egnatia üzerindeki Vakıflar", ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 92-104; György Hazai, "Balkanlar'da Yollar ve Diller", age, s. 133-137; Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar – I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 301-303; Machiel Kiel, "Via Egnatia üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargâh Kavala ve Ferecik Örnekleri", ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 161-177; Rhoads Murphey, "17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örutüleri", age, s. 191-214; İlber Ortaylı, "16. Yüzyılda Rodosto", age s. 215-224; Traian Stoianovich, "Osmanlı Hâkimiyetinde Via Egnatia", age, s. 225-240.

³⁶ Bu konunun ayrıntıları için bkz. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001; Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler", *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 279-304; Ziya Kazıcı, *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul 2003; Dimitriadis, age.

³⁷ Bu şehirlerden örneğin Filibe'nin 15 ve 16. yüzyıllardaki ekonomik gelişiminin ayrıntıları için bkz. Nurullah Karta, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, 2006, s. 145-173.

³⁸ Osmanlı döneminde Balkanlarda şehirleşme ve sosyoekonomik yapıya ilişkin olarak bkz. Nur Akın, *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2001, s. 10-27; Adalet Bayramoğlu Alada, *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008, s. 64-79.

gelişimi sürecin hem hızını hem kapsamını ortaya koyması bakımından dikkate değer bir örnek teşkil eder. Buna göre, Bosna'nın İmparatorluk topraklarına katıldığı 1460'lı yıllarda küçük bir kırsal yerleşim durumundaki bu kent, yüzyılın sonuna kadar 7-8 bin nüfuslu bir kasabaya dönüşmüş, Gazi Hüsrev Bey öncülüğündeki imar faaliyetlerine paralel olarak 1521-41 arası dönemde nüfusun artış oranı % 600'ü aşarak 50 bine ulaşmış ve Saraybosna o dönem için Rumeli'nin en büyük şehri haline gelmiştir.³⁹

Balkanlarda özellikle 14 ve 15. yüzyıldan itibaren ivme kazanan bu imar ve iskân faaliyeti, yukarıda ifade edildiği gibi başlangıçta merkezi idarenin veya merkezi idarenin yerel düzeydeki uzantısı konumundaki devlet görevlilerinin vakıf temelli girişimleriyle örgütlenmiştir. Bununla birlikte, bu dönemden itibaren karşımıza çıkan şehirleşme biçimleri söz konusu bütünleşmeye yerel unsurların da aktif olarak katıldıklarını ortaya koymaktadır. Aksi takdirde yeni merkezlerin nasıl kısa sürede büyüdükleri veya başlangıçta yerleşimin bulunmadığı bazı yerlerin “pazar” yerlerine dönüşerek kısa süre içinde nasıl şehirleştiklerini açıklamak güç görünmektedir. Zira yoğun şehirleşme ve büyük ticaret merkezlerinin gelişimi bir yandan tarım ve ticaretin kamu otoritelerince pazar ve ulaştırma imkânları bakımından düzenlenmesine, diğer taraftan yerel unsurların bu düzene ve yaşanan dönüşüme kısa sürede entegre olmasına bağlıdır. Bu argümanın daha etraflıca anlaşılabilmesi için Balkanlarda Osmanlı dönemi boyunca şehirleşmenin hangi yollarla ilerlediğine kısaca göz atmak faydalı olabilir. Buna göre İstanbul'u kara yoluyla Avrupa'ya bağlayan Sol Kol (Via Egnatia), Orta Kol (Via Militaris) ve Sağ Kol üzerinde ve bunlara bağlı tali hatlar üzerinde gelişen imar ve iskan hareketleri şu şekillerde ilerlemiştir:

- Edirne, Filibe, Selanik, Sofya gibi kadim şehirlerin ıslah, imar ve iskânı;
- Vardar Yenicesi (Giannitsa) gibi Anadolu'dan kitlesel göçlerle kurulan tamamen yeni yerleşimler;
- Elbasan gibi askeri saiklerle kurulan, zamanla ticaret ve zanaat merkezine dönüşen yerleşimler;
- Yine köprübaşları gibi stratejik noktalarda, başlangıçta askeri saiklerle kurulan, zamanla ticaret ve zanaat merkezine dönüşen Mostar, Mustafapaşa (Svilengrad) vb. yerleşimler;

³⁹ Nijazija Koštović, *Sarajevo između Dobrotvorstva i Zla*, Rijaset Islamske Zajednice, Sarajevo, 1998, pp. 60-61.

- Üsküp, Saraybosna (Vrh Bosna), Travnik, Akçahisar (Kruja) gibi daha önceden var olan askeri merkez ve müstahkem mevkilerin vakıf alt-yapısı ve ticaretin canlanmasıyla şehirlere dönüşmesi;

- Güvenlik kaygısının ortadan kalkmasıyla birlikte ana yollar üzerinde erişimi kolay yerlerde ortaya çıkan pazar yerlerinin vakıflar vasıtasıyla zamanla şehirleşmesi. Bu durum için yer isimlerinden halen takip edebileceğimiz örnekler arasında Novi Pazar (Yeni Pazar), Tatarpazarcığı (Pazarcık), Osmanpazarı (Omurtag), Cumayıbâlâ (Blagoevgrad), Eskiçuma (Tirgovište) vb. sayılabilir.

- Gornji Vakuf, Donji Vakuf gibi doğrudan doğruya bir vakıf etrafında gelişen ve zamanla şehirleşen yerleşimler; (yer isimlerindeki Han sözcüğünden anlaşılacağı gibi Bosna'daki Simin Han, Arnavutluk'taki Hani i Hotit gibi yerleşimler de bu kategoride düşünülmelidir.)

- Hasköy (Haskovo), Harmanlı gibi başlangıçta tarımsal faaliyetlere dayalı olarak kurulan, ancak Orta Kol üzerindeki konumlarına bağlı olarak zamanla zanaat ve ticaret merkezine de dönüşerek şehirleşen yerleşimler;

- Derventa gibi Anadolu'da olduğu gibi Balkanların da pek çok yerinde dağ geçitlerinin güvenliğini sağlamak üzere vergi muafiyeti gibi özel statülerle donatılmış derbent köylerinin büyümesiyle meydana gelen yerleşimler;

- Bosna'daki Tuzla ve Bulgaristan'daki Madan gibi tuzla ve maden ocakları yakınındaki ekonomik ve ticari aktiviteye bağlı olarak gelişen yerleşimler.

Bilindiği gibi, bu şehirleşme biçimlerinin tamamının belkemiğini vakıf sistemi oluşturmaktaydı.⁴⁰ Dolayısıyla bunların her birini başlıbaşına ayrı birer model gibi düşünmek yerine ana modelin birbirinden yer yer farklılaşan türleri olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir. Nitekim yukarıdaki şehirleşme biçimleri çoğu kez bir arada gözlenmekteydi ve hemen hepsinde ortak olan nokta vakıf sisteminin etkin olarak kullanılmasıydı. Örneğin Yunanistan'ın batısında yer alan ve kökenleri kırsal bir yerleşime dayanan Koniçe (Konitsa), Osmanlı idaresinin ilk yıllarında bir derbent köyü (dervenofilaki) iken, zaman içinde imaret/vakıf merkezi ve

⁴⁰ Konunun ayrıntıları için bkz. Halil İnalçık, *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, Phoenix, London, 2000, pp. 140-149; Alada, age, s. 74-79; Arslan, age; Barkan, age, s. 279-365; Dimitriadis, age; İnalçık, 2009, s. 261-262; Kazıcı, age.

pazar yeri olarak büyükçe bir kasabaya dönüşmüştür.⁴¹ Benzer bir biçimde “pazar yeri” olma özelliği yalnızca bu amaçla kurulan kasabalar için değil, yukarıda sözü edilen tüm yerleşimler için geçerliydi. Zira 15. yüzyıldan itibaren Balkanlarda yaşanan sosyoekonomik bütünleşme ve homojenleşme sürecinin altyapısı vakıflarca sağlanırken, sistemin işleyişinde de “çarşı” ve “pazarlar” etkili olmuştur. Buralarda bir taraftan yerleşik esnaf ve zanaat grupları şehir kültürünün temellerini atmış, diğer taraftan pazarlar vasıtasıyla kırsal kesimle şehirler arasındaki iletişim ve etkileşim canlı tutulmuştur. İşte yukarıda sayılan modellerin hemen tamamına yarımadanın dört bir köşesinde eşlik eden ticaret ve zanaat faaliyetleri, yerel unsurların da sürece aktif bir biçimde iştirak ettiklerini, yaşanan dönüşüme entegre olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.

5. Balkanlaşma Süreci ve Rehabilitasyon Girişimleri

Yukarıda ana hatlarıyla açıklanmaya çalışılan etkileşim ve iletişim süreci balkanlaşmanın ivme kazandığı 19. yüzyıl boyunca dahi devam etmiştir. Bilindiği gibi 18 ve 19. yüzyıllar önce merkezi idarenin zayıflaması ve tımar sisteminin çöküşüne, ardından Tanzimat ve sanayileşmeye sahne olmuştur. Sanayileşme bilhassa İmparatorluğun merkez alanı olarak kabul edilen Ege havzasında gerçekleşmiş,⁴² bu süreçte başta Selanik ve Makedonya yöresi olmak üzere İzmir, Sakız ve Girit ön plana çıkmıştır.⁴³ Dolayısıyla bir yandan tımar sisteminin çöküşüyle meydana gelen büyük ticari tarım merkezlerinin (çiftliklerin) işgücü ihtiyacına, diğer yandan da Selanik ve İzmir gibi sanayileşen merkezlerin işgücü talebine binaen giderek artan işgücü hareketliliği ve dinamizm bu dönemin belirleyici özelliği olmuştur. Bilhassa Ege havzasında adalar ve Anadolu arasındaki ekonomik faaliyetlere dayalı nüfus hareketliliği sosyoekonomik bütünleşmenin düzeyini göstermektedir.⁴⁴ Bu açıdan bakıldığında bu yüzyılın aynı zamanda balkanlaşma eğilimlerinin de ivme kazandığı bir döneme işaret etmesi

⁴¹ Yiannis Liberopoulos, *Konitsa, Istoría kai Politismos*, Vounima, Konitsa, 2007, pp. 22, 37-41.

⁴² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2010, s. 227, 231-262; Michel Palairat, *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 61-62, 87-88; Donald Quataert, *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002, pp. 161-170.

⁴³ Genç, age, s. 213-214, 234-235; Palairat, age, s. 87-88.

⁴⁴ Tuncer Baykara, “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Meteksan, Ankara, 1980, s. 279-286; Sia Anagnostopoulou, *Mikra Asia, 190s Ai. – 1919, Oi Ellinorthodokses Kinotites apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*, Ellinika Grammata, Atina, 2008, pp. 110-113, 145-148, 193-208; Georgios Nakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003, s. 75-140.

dikkati çekebilir ve çalışmanın konusunu teşkil eden paradoks hakkında fikir verebilir. Bu noktada dikkat çekici olan, balkanlaşma ile sonuçlanan sürece katkıda bulunan dinamiklerin sürecin başında balkanların jeoekonomik bütünlüğünü fazlaca sorgulamamalarıdır. Örneğin Rigas gibi Yunan ihtilalinin erken dönemdeki öncüleri Yarımadanın güneyinde ayrı, bağımsız bir devletten çok Osmanlı imparatorluğunun tamamını içeren bir dönüşüm veya devrimi amaçlamaktaydı.⁴⁵ Yüzyılın sonuna yaklaşırken Makedonya’da kurulan İç Makedonya Devrimci Örgütü (VMRO) gibi oluşumların amacı ise – her ne kadar çok net görünmese ve bu tarz örgütlerde sıklıkla gözlemlendiği gibi yere ve döneme göre değişiklik gösterse de – en azından resmi söylemi itibarıyla İstanbul’dan ve Balkanların kalanından tamamen kopuk ve izole bir devlet değil, Osmanlı Devletine bağlı özerk bir bölge oluşturmaktı.⁴⁶

Dolayısıyla 1912-13 Balkan savaşlarının ardından ortaya çıkan tablo, önceki yüzyılın başından itibaren balkanlaşma sürecine katkıda bulunan ve süreci yönlendiren yerel aktörlerin nihai hedeflerinden ve beklentilerinden oldukça farklı bir görünüm sergiliyordu. Kuzey Ege ve Makedonya bölgesinin metropolü konumundaki Selanik’in Yugoslavya ve Bulgaristan’da kalan ardülkesinden koparak “taşralaşması”,⁴⁷ Manastır civarının Ege ile bağlantısının kopması ve göçler sonucu ıssızlaşması, bir zamanlar Bursa ile boy ölçüşen Edirne gibi bir merkezin dış semtlerinden dahi koparak küçük bir sınır kentine dönüşmesi, Anadolu’ya yakın adaların, bilhassa da Midilli’nin⁴⁸ sosyoekonomik olarak bütünleşik durumda bulunduğu yakın kıyılardan kopuşu, bölge sakinlerini memnun edecek gelişmeler değildi.

Bu sebeple bir yandan Balkanlaşma süreci yaşanırken, diğer yandan sürecin açmazları işbirliği ve alternatif bütünleşme çabalarını da beraberinde getirmiştir. Nitekim Yunanistan’ın bağımsızlığını kazanmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Devletiyle ticari bağları yeniden kurma çabaları⁴⁹ ve bu doğrultuda imzalanmış dostluk ve ticaret anlaşması,⁵⁰ benzer

⁴⁵ Dimitris Kitsikis, *L’Empire Ottoman*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994, pp. 107-108; Herkül Millas, *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İletişim, İstanbul, 2004, s. 173-175

⁴⁶ Hacısalihoğlu, age, s. 46, 49, 115.

⁴⁷ Georges Prévélakis, “Salonique, Entre Provincialisme et Cosmopolitisme”, *Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, No. 24, 1997 p. 53.

⁴⁸ Tâlip Yücel, “Türkiye ile Komşu Ege Adaları”, ed. Sırrı Erinç ve Tâlip Yücel, *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 94-95.

⁴⁹ Paparrigopoulos, Konstantinos. *Istoria tou Ellinikou Ethnous*, (gözden geçiren: P. Karolidis), C. 6, kısım 2, Eleftheroudakis, Atina, 1932, s. 244.

⁵⁰ Age, s. 293.

bir biçimde Balkan savaşlarından kısa bir süre sonra gündeme gelen ve fikri temelleri yine önceki yüzyıla dayanan bütünleşme çabaları hep bir tedavi arayışı gibi görünmektedir. İlerleyen yıllarda Güney Slav projesi başlangıçtaki içeriğinden kısmen inhiraf ederek “Yugoslavya” olarak hâyata geçirildi. Yine iki savaş arası dönemde Türk-Yunan yakınlaşması ve Balkan Paktı girişimi de bu tablonun parçası olarak değerlendirilmelidir. Esasen Balkanlarda işbirliği perspektifi 1930’lardan günümüze kadar – 2. Dünya Savaşı yılları hariç – hemen her dönemde gündemde olmuştur.⁵¹

Diğer yandan Soğuk Savaş boyunca bu bölgenin kendi içindeki parçalaşma, küresel ölçekteki kutuplaşma ve Balkanlaşma eğilimleriyle de perçinlendi. Nitekim dünya siyaset ve ekonomi sahnesinin Doğu Bloku, Batı Bloku ve Bağlantısızlar olarak ayrıldığı bir ortamda en kritik fay hatları Balkanlardan geçiyordu. 1990’lı yıllardaki son Balkan savaşlarıyla başlayan ve artık mikro devletleri gündeme getiren ileri derecede Balkanlaşma süreci ise 2003 yılından itibaren Yugoslavya’nın tamamen tarihe karışması ve 2008’de Kosova’nın bağımsızlığının kabulüyle 21. yüzyıla uzanmış oldu. Diğer yandan Balkanlaşma, yüzölçümü bakımından zaten küçük olan devletlerde daha alt düzeylere neredeyse şehirlere, şehirlerin semtlerine doğru devam etti. Bu son durumun zirveye ulaştığı alan kuşkusuz Bosna Hersek olup Dayton Anlaşmasıyla bu ülkenin ikiye (hatta Brčko’daki Distrikt uygulaması da dahil edilirse üçe) bölünmesi, ilk bakışta pek dikkati çekmese de resmi ve gayriresmi sınırların Mostar ve Saraybosna’nın semtlerine kadar uzanması, bir başka deyişle sınırların sınır tanımayarak bu coğrafyanın kılcal damarlarına kadar nüfuz etmesi, “balkanlaşma” hastalığının vardığı düzeyi ortaya koymaktadır.

Fakat tüm bunlar olurken Balkanlaşmanın ileri derecede yaşandığı bölgelerde bir kez daha durumun irrasyonelliği hissedilmiş ve bu ülkelerin idarecileri coğrafi yakınlık ve jeoekonomik zorunlulukları göz önünde bulundurarak yeniden bütünleşmeyi değilse de en azından düzenli işbirliğini öngören kurumsal mekanizmaları harekete geçirmişlerdir. Esasen bu yöndeki çabalar daha Doğu Bloku’nun yıkıldığı yıllarda başlamış, ancak Hırvatistan ve Bosna’daki savaşlardan dolayı kısa bir süre kesintiye uğramıştır.⁵² Karadeniz civarındaki eski Doğu Bloku ülkelerini serbest ticarete

⁵¹ Balkanlarda 1930’lu yıllardan 1990’lı yılların sonuna kadar gündeme gelen ve uygulamaya konan işbirliği girişimlerinin ayrıntıları için bkz. Şule Kut and Aslı Şirin, “The Bright Side of Balkan Politics: Cooperation in the Balkans”, eds. Dimitri Sotiropoulos and Thanos Veremis, *Is Southeastern Europe Doomed to Instability?*, Frank Cass Publishers, London, 2002, pp. 10-22.

⁵² Ali Hikmet Alp, “The South-East Europe Co-operation Process: An Unspectacular, Indigenous Regional Cooperation Scheme”, September-November 2000, <http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Ali-Hikmet-Alp.pdf>, Erişim: 19.03.2013, s.1.

dayalı bir ekonomik bütünleşme çerçevesinde bir araya getirmeyi amaçlayan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ) bu kapsamda değerlendirilmelidir. 1992 yılında Türkiye'nin inisiyatifiyle kurulduğunda, Balkan ülkelerinden Romanya ve Bulgaristan ile birlikte Karadeniz'e kıyısı bulunmayan Yunanistan ve Arnavutluk'un da kurucu üyeler olarak sürece katılmaları, ayrıca 2004 yılı itibariyle Sırbistan'ın da örgüte katılması, KEİ'nin Balkan kanadına verilen önemi ortaya koymaktadır. Her ne kadar başlangıçtaki serbest ticaret bölgesi amacı akim kalmış ise de,⁵³ halen bir ekonomik işbirliği örgütü konumundaki KEİ bünyesindeki faaliyetlerin bölge ülkelerinin kendi inisiyatifleriyle yürütülmesi, bölgede iç dinamiklerin dışarıdan görüldüğü kadar uyumsuz olmadığını düşündürmektedir.

Bölge ülkelerinin işbirliği çabalarını yansıtan bir diğer girişim de 1996'da bu defa Bulgaristan'ın inisiyatifiyle yürürlüğe giren Güneydoğu Avrupa İşbirliği Sürecidir (SEECP).⁵⁴ Karşılıklı güven, iyi komşuluk ilişkileri ve bölgede istikrarı sağlamak amacıyla başlatılan süreç, 1996'dan beri hemen her yıl en az bir defa dışişleri bakanları veya devlet ve hükümet başkanları düzeyinde yapılan toplantılarla ilerlemektedir. Ayrıca ilgili bakan ve bürokratların katılımıyla devam eden toplantılar ve katılımcı ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları danışma mekanizmaları da sürece ivme kazandırmaktadır. Bölgenin Avrupa'nın kalanıyla bütünleşme sürecine de katkıda bulunmayı amaçlayan⁵⁵ Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, bu yönüyle AB'nin Güneydoğu Avrupa İstikrar Paketi,⁵⁶ Batı Balkan ülkelerine yönelik İstikrar ve Ortaklık Süreci⁵⁷ gibi inisiyatiflerinin yanı sıra ABD tarafından 1996 itibariyle yürürlüğe konan Güneydoğu Avrupa İşbirliği İnisiyatifi (SECI)⁵⁸ gibi girişimleri de tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir.⁵⁹ Bununla birlikte, Sürecin başlangıcından itibaren ilgili belgelerde de dile getirildiği gibi bu inisiyatif bölgenin iç dinamikleriyle ortaya çıkmış olup bölge ülkelerinin kendi talep ve beklentileri doğrultusunda ilerlemek-

⁵³ "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)", http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei_tr.mfa, Erişim: 19.03.2013.

⁵⁴ South East European Cooperation Process; Sürecin ortaya çıkışı, gelişimi ve Balkan ülkeleri arasında işbirliğini geliştirmeye yönelik potansiyeline ilişkin değerlendirmeler için bkz. Alp, age.

⁵⁵ Ahmet Davutoğlu, *Geleceğe Dönük bir Balkan Vizyonu*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Vision Papers, No. 1, Ekim 2011, s. 8-9; "Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information", <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=16>, Erişim:19.03.2013.

⁵⁶ Stability Pact for Southeastern Europe.

⁵⁷ Stabilisation and Association Process.

⁵⁸ Southeast European Cooperation Initiative.

⁵⁹ "Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information", age.

tedir.⁶⁰ Bu yönüyle söz konusu Süreç, Balkanlarda kökeni 1930'lu yıllara uzanan işbirliği geleneğinin bir uzantısı olarak değerlendirilmektedir.⁶¹

Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci, isminden de anlaşılabilceği gibi her şeyden önce istişari bir forum niteliği taşımaktadır. Bununla birlikte Süreç çerçevesinde yayınlanan ilk deklarasyonlardan itibaren bölge ülkeleri arasında ticaretin serbestleştirilmesi konusu üzerinde durulmuş, ikili serbest ticaret anlaşmalarıyla başlayarak zamanla bir serbest ticaret bölgesinin kurulması öngörülmüştür.⁶² İkili serbest ticaret anlaşmaları Türkiye ile AB üyesi olmayan Balkan ülkeleri arasında imzalanırken⁶³ büyük kısmı Eski Yugoslav Cumhuriyetlerinden oluşan bu ülkeler de, aralarındaki ticareti Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA) çerçevesinde yeniden düzenlemişlerdir. Böylelikle 1992 yılında Orta Avrupa devletlerinin serbest piyasa ekonomisine intibaklarını ve bu bölgenin Batı Avrupa ile bütünleşmesini kolaylaştırmak üzere imzalanan Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması ile oluşturulan kurumsal mekanizma, bu ülkelerin (Visegrád ülkeleri) AB üyesi olmasıyla birlikte hemen tamamen Balkan ülkelerinden oluşan bir profil kazanmıştır.⁶⁴ Buna göre, Moldova dışındaki CEFTA üyelerinin tamamı Batı Balkan devletlerinden oluşmaktadır. Bunlardan Arnavutluk dışındakiler, yakın zamana kadar Yugoslavya çatısı altında zaten bir arada yer almaktaydı. Dolayısıyla görülüyor ki, “yugonostalji” eğilimleri veya “balkanların büyük güçlerin tahakkümünden kurtarılarak kendi iç dinamikleriyle işbirliği ve bütünleşmeye yönelmesi”⁶⁵ gibi idealist yönü ağır basan yaklaşımlar bir tarafa bırakılsa dahi reel politika ve ekonominin somut gerçekleri işbirliği ve bütünleşmeyi – en azından ekonomik sahada – zorunlu kılmaktadır.

⁶⁰ Alp, age; “Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information”, age; “Final Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of South East European Countries, Istanbul Declaration on Good-Neighbourly Relations, Stability, Security and Cooperation in South Eastern European Countries”, 9 June 1998, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013.

⁶¹ “South East European Countries Cooperation Process”, www.mfa.gov.tr, Erişim: 19.03.2013.

⁶² “Summit Declaration of the Countries of South-Eastern Europe”, Antalya, 12-13 October 1998, <http://www.hri.org/MFA/thesis/autumn98/section.html>, Erişim: 19.03.2013.

⁶³ Türkiye'nin serbest ticaret anlaşmaları imzaladığı Balkan ülkeleri ve anlaşmaların yürürlüğe giriş tarihleri şöyledir: Makedonya, 2000; Bosna-Hersek, 2003; Hırvatistan, 2003; Arnavutluk, 2008; Sırbistan, 2010; Karadağ, 2010. (“Yürürlükte Bulunan STA'lar”, <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013). Romanya ile 1998, Bulgaristan ile 1999'dan itibaren yürürlüğe giren serbest ticaret anlaşmaları bu ülkelerin 2007 itibarıyla yürürlükten kalkmış olup Türkiye'nin bu ülkelerle olan ticareti Gümrük Birliği çerçevesinde devam etmektedir.

⁶⁴ Ayrıntılar için bkz. “CEFTA - Central European Free Trade Agreement”, 2006, <http://www.cefta2006.com/>, Erişim: 13.06.2012.

⁶⁵ Leković, age, s. 14

Öte yandan kısa bir süre önce bir öneri olarak ortaya atılan⁶⁶ ve halen tartışılmaya devam eden⁶⁷ Arnavutluk, Karadağ, Makedonya ve Kosova'nın katılacağı bir "Balkan Benelüksü" kurulması gibi fikirler de aşırı balkanlaşmanın getirdiği ekonomik sıkıntıları Avrupa bütünleşmesi perspektifiyle aşmayı öngörmektedir. Bu anlayışa göre daha önceleri Benelüks, yakın zamanda da Visegrád ülkeleri ve CEFTA deneyiminde olduğu gibi sözkonusu ülkelerin önce kendi aralarında işbirliği ve bütünleşmeye gitmeleri, bir sonraki aşamada ise Avrupa bütünleşmesine eklemlenmeleri gerekmektedir. Yukarıda sözü edilen dramatik kurgunun "mutlu sonu" gibi algılanabilecek olan Avrupa bütünleşmesi, şimdiden Balkanların önemli bir kısmını kapsadığına göre, özellikle Eski Yugoslavya'nın mirasçısı konumundaki ülkeler için de işbirliği ve yeniden bütünleşme yolunda tarihsel bir misyonu – ister istemez – devam ettirmektedir. Dolayısıyla her halükârda Balkanlar için işbirliği ve bütünleşme, keyfekeder bir tercih veya ütopyik bir ideal değil, coğrafya ve tarihten kaynaklanan yapısal faktörlerin ve mevcut durumun gerektirdiği rasyonel bir zorunluluktur.

6. Sonuç

Güneydoğu Avrupa veya Balkanlar olarak adlandırdığımız bölge her ne kadar "balkanlaşma" kavramının doğum yeri ve trajik bir sahnesi olarak halen düşmanlık, nefret, kriz gibi sözcüklerle birlikte anılmaya devam etse de, bölgenin jeoekonomik yapısı ve tarihsel arkaplanı kaydadeğer bir bütünleşme geleneğine de işaret etmektedir. Zira bu bölge, bilinen tarihin en erken dönemlerinden itibaren fiziki coğrafyasının "balkanlaşmayı" müsait kılan şartlarına rağmen aşamalı olarak bütünleşmiş, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık dönemleri dışında çoğunlukla bütünleşmeye açık bir görünüm sergilemiştir. Tarihsel süreçte Ege havzasını merkez alan ekonomik ve siyasal bütünleşme hareketlerinin ve imparatorlukların tamamlayıcı bir parçasını oluşturan bu bölge, günümüzde de "Güneydoğu Avrupa" olarak bir yandan Avrupa bütünleşmesine eklemlenmeye çalışmakta, diğer yandan kendi iç dinamikleriyle istikrarlı işbirliği mekanizmaları oluşturmaktadır. Bölge ülkelerinin önemli bir kısmı arasında tarihsel husumet unsurları

⁶⁶ Gunther Fehlinger and Ekrem Krasniqi. "Balkan 'Benelux' would speed up EU Entry", 19.06.2012, <http://euobserver.com/opinion/116669>, Erişim: 14.03.2013.

⁶⁷ Tartışmaların ayrıntıları için bkz. Safet Kabashaj, "Balkan Benelüksü Girişimi Dikkat Çekiyor", 01.08.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/08/01/feature-02>, Erişim: 14.03.2013; Misko Taleski, "Balkan Benelüksü Fikri Sert Tepkilere Yol Açıyor", 21.07.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/blogreview/2012/07/21/blog-03> Erişim: 14.03.2013; Gözde Kılıç Yaşın, "Balkan Benelüksü ve Büyük Arnavutluk Tartışmaları", 13.08.2012, http://www.21yyte.org/tr/yazi6707-Balkan_Benelüksu_ve_Buyuk_Arnautluk_Tartismalari.html Erişim: 14.03.2013.

devam etmekteyken, ekonomik coğrafyadan kaynaklanan zorunluluklar, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de aynı ülkeleri işbirliğine hatta bütünleşmeye yöneltmektedir. Nitekim mevcut Balkanlaşma düzeyine rağmen işbirliği ve bütünleşmeye temel teşkil eden zorunluluklar potansiyel düzeyde de kalmamakta, ağırlık merkezi Orta Avrupa'dan Batı Balkanlara kayan Orta Avrupa Serbest Ticaret Alanı (CEFTA) veya Güneydoğu Avrupa İşbirliği Süreci (SEEC) gibi somut girişimleri hayata geçirmektedir. Çalışmanın başında bir "paradoks" olarak saptanan bu durum, Balkanlaşmanın irrasyonel doğasını açıkça ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ilk bakışta görünenin aksine, coğrafya, tarih ve mevcut durum, Balkan ülkeleri arasında işbirliği, hatta bütünleşmeyi zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak bu bölge için işbirliği ve bütünleşme idealist bir beklenti değil, gayet rasyonel bir tercih, hatta reel bir zorunluluktur.

KAYNAKÇA

- Adanır, Fikret. *Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- Akın, Nur. *Balkanlarda Osmanlı Dönemi Konutları*, Literatür Yayınları, İstanbul, 2001.
- Alada, Adalet Bayramoğlu. *Osmanlı Şehrinde Mahalle*, Sümer Kitabevi, İstanbul, 2008.
- Alp, Ali Hikmet, “The South-East Europe Co-operation Process: An Unspectacular, Indigenous Regional Cooperation Scheme”, September-November 2000, [http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/](http://sam.gov.tr/wp-content/uploads/2012/01/Ali-Hikmet-Alp.pdf)Ali-Hikmet-Alp.pdf, Erişim: 19.03.2013.
- Anagnastopoulou, Sia. *Mikra Asia, 19os Ai. – 1919, Oi Ellinorthodokses Kinotites apo to Millet ton Romion sto Elliniko Ethnos*, Ellinika Grammata, Atina, 2008.
- Arslan, Çetin. *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300-1451)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Avramea, Anna. “MÖ. 2. Yüzyıl ile MS. 6. Yüzyıl Arasında Via Egnatia'nın Güzergâhı ve İşlevi”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 3-8.
- Barkan, Ömer Lütfi. “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, 1942, s. 279-304.
- Baykara, Tuncer. “XIX. Yüzyılda Urla Yarımadasında Nüfus Hareketleri”, ed. Osman Okyar ve Halil İnalçık, *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1920)*, Meteksan, Ankara, 1980, s. 279-286.
- Bjelić, Dušan. “Introduction: Blowing Up the 'Bridge'”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 1-22.
- Brockhaus Enzyklopädie*, Band 2, F. A. Brockhaus, Wiesbaden, 1967.
- “CEFTA - Central European Free Trade Agreement”, 2006, <http://www.cefta2006.com/>, Erişim: 13.06.2012.
- Cioroianu, Adrian. “The Impossible Escape: Romanians and the Balkans”, eds. Dušan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Betwe-*

en Globalization and Fragmentation, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 209-234.

Davies, Norman. *Europe, A History*, Pimlico, London, 1997.

Davutoğlu, Ahmet. *Geleceğe Dönük bir Balkan Vizyonu*, Stratejik Araştırmalar Merkezi Vision Papers, No. 1, Ekim 2011.

Davutoğlu, Ahmet. *Stratejik Derinlik*, Küre Yayınları, İstanbul, 2011.

Déréns, Jean-Arnault. *Balkans: La Crise*, Gallimard, Paris, 2000.

Dimitriadis, Vassilis. "Via Egnatia üzerindeki Vakıflar", ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 92-104.

Fehlinger, Gunther and Ekrem Krasniqi. "Balkan 'Benelux' would speed up EU Entry", 19.06.2012, <http://euobserver.com/opinion/116669>, Erişim: 14.03.2013.

"Final Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of South East European Countries, Istanbul Declaration on Good-Neighbourly Relations, Stability, Security and Cooperation in South Eastern European Countries", 9 June 1998, <http://www.mfa.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013.

Finkelberg, Margalit. *Greeks and Pre-Greeks, Aegean Prehistory and Greek Heroic Tradition*, Cambridge Univ. Press, Cambridge, 2006.

Foucher, Michel. *La République Européenne*, Belin, Paris, 2000.

Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul, 2010.

Genelkurmay Başkanlığı, *Osmanlı İmparatorluğunda Kollar, Ulak ve İaşe Menzilleri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

Glenny, Misha. *The Balkans 1804-1999, Nationalism War and the Great Powers*, Granta, London, 2000.

Goldsworthy, Vesna. "Invention and In(ter)vention: The Rhetoric of Balkanization", eds. Duřan Bjelić and Obrad Savić, *Balkan as a Metaphor Between Globalization and Fragmentation*, The MIT Press, Massachusetts, 2002, pp. 25-38.

Grand Larousse Encyclopédique, Tome 1, Librairie Larousse, Paris, 1960.

Hacısalihoglu, Mehmet. *Jön Türkler ve Makedonya Sorunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.

- Hazai, György. “Balkanlar’da Yollar ve Diller”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 133-137.
- Herodotus. *Histories* (trans. George Rawlinson), Wordsworth, London, 1996.
- Hupchick, Dennis. *The Balkans from Constantinople to Communism*, Palgrave, New York, 2002.
- İnalçık, Halil. *The Ottoman Empire, The Classical Age (1300-1600)*, Phoenix, London, 2000.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu üzerine Araştırmalar – I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- İnalçık, Halil. “Osmanlı Döneminde Balkanlar Tarihi üzerinde Yeni Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 1, 2012, s. 1-10.
- İreçek, Konstantin. *Belgrad – İstanbul – Roma Askeri Yolu*, (Çev. Ali Kemal Balkanlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Kabashaj, Safet. “Balkan Benelüksü Girişimi Dikkat Çekiyor”, 01.08.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/features/2012/08/01/feature-02>, Erişim: 14.03.2013.
- Kaplan, Robert. *Balkan Ghosts A Journey through History*, Picador, New York, 2005.
- “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİ)”, http://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-_kei_.tr.mfa, Erişim: 19.03.2013.
- Karta, Nurullah. “XV. ve XVI. Yüzyıllarda Filibe Şehrinde İktisadi Hayat ve Meslek Grupları”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 2, 2006, s. 145-173.
- Kazıcı, Ziya. *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kiel, Machiel. “Via Egnatia üzerinde Osmanlı Bayındırlık Faaliyetleri: Pazargâh Kavala ve Ferecik Örnekleri”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1999, s. 161-177.
- Kitsikis, Dimitris. *L’Empire Ottoman*, Presses Universitaires de France, Paris, 1994.

- Koštović, Nijazija. *Sarajevo između Dobrotvorstva i Zla*, Rijaset Islamske Zajednice, Sarajevo, 1998.
- Kut, Şule and Aslı Şirin, “The Bright Side of Balkan Politics: Cooperation in the Balkans”, eds. Dimitri Sotiropoulos and Thanos Veremis, *Is Southeastern Europe Doomed to Instability?*, Frank Cass Publishers, London, 2002, pp. 10-22.
- Leković, Dragutin. “Debalkanization of the Balkans”, *Review of International Affairs*, No. 1066, 1998, pp. 12-17.
- Lemerle, Paul. *Bizans Tarihi*, İletişim, İstanbul, 2004.
- Liberopoulos, Yiannis. *Konitsa, Istoría kai Politismos*, Vounima, Konitsa, 2007.
- Mazower, Mark. *The Balkans from the End of Byzantium to the Present Day*, Phoenix, London, 2000.
- Meštrović, Stjepan. “Balkanization of the Balkans”, *Society*, Vol. 34/1, pp. 70-80.
- Millas, Herkül. *Geçmişten Bugüne Yunanlılar*, İletişim, İstanbul, 2004.
- Murphey, Rhoads. “17. Yüzyılda Via Egnatia Boyunca Görülen Ticaret Örutüleri”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 191-214.
- Nakracas, Georgios. *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Belge Yayınları, İstanbul, 2003.
- Oikonomidis, Nicolas. “Ortaçağda Via Egnatia”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 8-17.
- Ortaylı, İlber. “16. Yüzyılda Rodosto”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 215-224.
- Özbaran, Salih. “Kültürel bir Altyapı: Rumî Coğrafya”, *Tarih ve Toplum*, C. 38, S. 228, 2002, s. 23-29.
- Palairret, Michel. *Balkan Ekonomileri 1800-1914*, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000.
- Paparrigopoulos, Konstantinos. *Istoria tou Ellinikou Ethnous*, (gözden geçiren: P. Karolidis), C. 6, kısım 2, Eleftheroudakis, Atina, 1932.

- Prévélakis, Georges. “Salonique, Entre Provincialisme et Cosmopolitisme”, *Cahiers d’Etudes sur la Méditerranée Orientale et le Monde Turco-Iranien*, No. 24, 1997, pp. 51-70.
- Quataert, Donald. *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- “South East European Countries Cooperation Process”, www.mfa.gov.tr, Erişim: 19.03.2013.
- “Southeast European Cooperation Process Turkish Chairmanship-in-Office, General Information”, <http://www.seecp-turkey.org/icerik.php?no=16> , Erişim:19.03.2013.
- Stoianovich, Traian. “Osmanlı Hakimiyetinde Via Egnatia”, ed. Elizabeth Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliğinde Via Egnatia 1380-1699*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s. 225-240.
- “Summit Declaration of the Countries of South-Eastern Europe”, Antalya, 12-13 October 1998, <http://www.hri.org/MFA/thesis/autumn98/section.html>, Erişim: 19.03.2013.
- Taleski, Misko. “Balkan Benelüksü Fikri Sert Tepkilere Yol Açıyor”, 21.07.2012, <http://www.setimes.com/cocoon/setimes/xhtml/tr/features/setimes/blogreview/2012/07/21/blog-03> Erişim: 14.03.2013.
- Todorova, Maria. *Balkanları Tahayyül Etmek*, (çev. Dilek Şendil), İletişim, İstanbul, 2003.
- Umar, Bilge. *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 1993.
- Webster’s Encyclopedic Dictionary of the English Language*, Gramercy Books, New York, 1996.
- Woodward, Susan. *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution After the Cold War*, Brookings Institution Press, Washington D.C., 1995.
- Yaşın, Gözde Kılıç. “Balkan Benelüksü ve Büyük Arnavutluk Tartışmaları”, 13.08.2012, http://www.21yyte.org/tr/yazi6707-Balkan_Benelüksü_ve_Buyuk_Arnautluk_Tartismalari.html Erişim: 14.03.2013.
- Yücel, Tâlip. “Türkiye ile Komşu Ege Adaları”, ed. Sırrı Erinç ve Tâlip Yücel, *Ege Denizi, Türkiye ile Komşu Ege Adaları*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.
- “Yürürlükte Bulunan STA’lar”, <http://www.ekonomi.gov.tr>, Erişim: 19.03.2013.